

Надія Калашник,
кандидат педагогічних наук,
докторант кафедри державного управління
та місцевого самоврядування ДРІДУ НАДУ

Самоосвіта державних службовців в історичній ретроспективі

У статті висвітлено та проаналізовано розвиток професійної самоосвіти як самостійного явища та самоосвіти державних службовців зокрема. Особлива увага звертається на історичний розвиток самоосвіти посадовців на теренах України. Також визначається взаємозв'язок між самоосвітою та безперервною освітою, в тому числі і державних службовців.

Ключові слова: державні службовці, професійна самоосвіта, самоосвіта державних службовців, підвищення рівня професійної компетентності, безперервна освіта службовців.

In this article describes and analyses the development of the professional self-education as an independent phenomenon, and state officials' self-education in particular. There is emphasis at the historical development of self-education officials on the territory of Ukraine. It is also determined by the relationship between self-education and life-long education, and public servants also.

Key words: state officials, professional education, state officials' self-education, improving the professional competence, officials' life-long education.

Постановка проблеми. Забезпечення професіоналізації державної служби є одним з найголовніших завдань держави на сучасному етапі реформування України. Державна служба потребує високопрофесійних кадрів, які б підвищували свою професійну компетентність безперервно. Одним з дієвих шляхів забезпечення безперервності професійного навчання державних службовців та інших посадовців, особливо на робочому місці, може бути самоосвіта. Ця форма професійного навчання нині лише починає поступово розвиватися в державній службі України, але для правильного та ефективного її застосування необхідне методичне та організаційне забезпечення самоосвіти посадовців.

Для цього слід чітко усвідомити поняття самоосвіти, його сутність, потенціал та можливості в безперервній освіті дорослих, а також визначити характеристики самоосвіти державних службовців та інших посадовців у зв'язку з особливостями їх професійної діяльності. Однією зі складових усвідомлення змісту самоосвіти державних службовців є розгляд історичного розвитку цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні питання самоосвіти державних службовців поки що тільки починають висвітлюватися в наукових працях з державного управління. Разом з тим це питання не зали-

шають поза увагою науковці, які досліджують удосконалення механізмів професійного зростання та підвищення професіоналізму державних службовців (В.Золотарьов, Т.Кошова, А.Немченко, І.Нинюк, О.Мельніков, Б.Савченко, С.Серьогін та ін.); розробляють сучасні технології професійного навчання державних службовців (Т.Берегай, Т.Гречко, Н.Колісниченко, К.Крутій, А.Рачинський, Н.Романенко, Т.Садова, Е.Топалова, С.Хаджирадева, Т.Філіпова та ін.). Серед зарубіжних науковців питання самоосвіти державних службовців досліджували Д.Хайдерих, М.Крозье, Ж.Аберма, Ж.Риверо та ін. Але у вітчизняній науці державного управління різні аспекти теорії та методології самоосвіти державних службовців ще не знайшли повного висвітлення.

Мета статті полягає у розкритті генези феномену самоосвіти державних службовців в історичній ретроспективі. З огляду на мету статті було поставлено такі *завдання*: висвітлити історію досліджень професійної самоосвіти, в тому числі і посадових осіб; визначити підходи до самоосвіти в різні історичні періоди; розкрити різні аспекти самоосвіти посадовців на території України.

Виклад основного матеріалу. Самоосвіта як феномен має історичні передумови. Найвідоміші представники світової і вітчизняної наукової думки, починаючи з часів античності, у своїх працях розглядали проблему самоосвіти, її роль у розвитку особистості і умови ефективності самоосвітнього процесу. Посилений інтерес до самоосвіти зумовлювався розумінням гносеологічного і практичного значення цього поняття.

Оцінюючи значення грецької культури як джерела ідей самоосвіти особистості, звернемо увагу на філософську школу піфагорійців, концепція якої базується на ідеях безперервного самостійного пізнання як умови успішного буття людини. Своє визнання вагомості знання в житті особистості піфагорійці виражали вимогою безперервної освіти протягом життя, вважаючи, що слід твердо зберегти в пам'яті все, чому вчишся, про що йдеться, й доти збагачувати пізнання і слухати лекції, поки зберігається здатність вчитися і запам'ятовувати [8, с. 132]. Самоосвіта державних службовців чи посадовців окремо не виділялася, але питання професійної самоосвіти, наприклад юристів, вже виокремлювалися Аристотелем [16, с. 132].

В епоху Відродження пропагувався культ розуму та культ унікальності особистості. Саме тому видатні її представники (М.Монтень, П'єро делла Мірандола, Т.Кампанелла, Т.Мор та ін.) розглядали питання самоосвіти опосередковано, в контексті розвитку ідей самопізнання, за допомогою якого людина має перейти до осягнення природного світу, а також ідей самоформування (самостворення) особистості, яке передбачає свободу вибору. Багато в чому ці ідеї зберігають цінність і для сучасного суспільства, хоча їх інтерпретації повинні враховувати сьгоднішні реалії. Освітню практику,

що створила умови для розвитку ідей освіти протягом всього життя та самоосвіти, започаткувало введення освітнього всеобучу в епоху Просвітництва та розвиток освіти дорослих. Остання, у свою чергу, стимулювала стрімкі соціальні перетворення другої половини XIX – початку XX ст.

Науковцем, дослідження якого стали відправною точкою для наукового осмислення професійної самоосвіти, був Фрідріх Адольф Вільгельм Дістервег (1790–1866). Він вважав, що: освіта ніколи і ніде не є чимось закінченим і завершеним. Вона перебуває у стані становлення й зміни, чого не можна собі уявити без діяльності, руху, зростання [16, с. 32]. Вчений апробував на власному досвіді всі теоретичні положення щодо самоосвіти, які були висунуті його попередниками. Результати його дослідження використовувалися в подальших розробках ідей самоосвіти, стали підґрунтям для наукового дослідження та практичного втілення самоосвіти, її форм, прийомів і методів, які наприкінці XIX – на початку XX ст. почали оформлюватися в струнку універсальну систему самоосвіти, пристосовану для різних професійних груп.

Ідея навчання протягом усього життя засобами самоосвіти була чітко сформульована Гете, який писав: “наші попередники могли задовольнятися тим рівнем освіти, який вони здобували у своїй молодості, але що стосується нас, то ми повинні знову приступати до навчання кожні п’ять років, якщо не хочемо відстати від життя” [3, с. 154]. Зазначимо, що видатний поет та громадський діяч дійшов цього висновку більш ніж 150 років тому. Зауважимо також, що ідеї самоосвіти та безперервної освіти безпосередньо пов’язані між собою, тому в літературі, особливо західноєвропейській, ці поняття згадуються разом. Перші теоретичні розробки з проблем безперервної освіти з’явилися на початку XX ст. у працях англійських дослідників. У них йшлося переважно про освіту дорослих як порівняно мало розроблене питання теорії і практики. У 1919 р. в доповіді Британського міністерства освіти зазначалося, що навчання має бути доступне всім дорослим людям, а не тільки обраним, оскільки воно є складовою частиною суспільного життя. Цій самій проблемі були присвячені спеціальна конференція, проведена в 1929 р. в Кембриджі, а після Другої світової війни під керівництвом ЮНЕСКО аналогічні конференції пройшли в Ельсінорі (1949 р.), Монреалі (1960 р.) і Токіо (1972 р.) [14, с. 67]. Англійські вчені розглядали безперервну освіту та самоосвіту передусім з позицій компенсаторного навчання, яке сприяє ліквідації прогалів у базовій освіті дорослих, або необхідного у зв’язку зі старінням отриманих знань [9]. Нині вчені вже відішли від компенсаторного підходу до розуміння самоосвіти, вона розглядається як окремий вид пізнавальної діяльності з чи не найбільшим потенціалом серед форм освіти.

Величезний вплив на формування вітчизняної самоосвіти справляли традиції, устрій та діяльність Києво-Могилянської академії [1, с. 45]. Варто зазначити, що задовго до висновків А. Дістервега про прийоми самоосвіти в

академії вони застосовувалися досить широко як звичайні інструкції для учнів. Диспутна система мала стимулюючу дію і підводила студента до необхідності самоосвітньої діяльності, яка сприяла всебічному розвитку розуму. В академії вважалося, що “урок в змозі завчити і здібний, а щоб захистити суперечливе питання, для цього вимагається, крім твердого знання, багато і свого власного міркування і спритності розуму” [1, с. 286]. За свідченням сучасників, академія давала можливість “самого розвитку розуму”, який вважався необхідним і природним приготуванням його до пошуків засобів більш утилітарних” [1, с. 283].

Свідченням того, що академія викувала у своїх “студеїв” прагнення і формувала навички до самоосвітньої роботи, є діяльність багатьох її випускників. Наприклад, Ф.Прокопович як ректор і професор академії намагався у своїй науці об’єднати все те краще, що мала тоді Європа, а також наполягав на безперервній самоосвіті викладачів і особисто за цим стежив [1, с. 18]. Прикладом самоосвіти протягом усього життя може служити життя та діяльність С.Тодорського, який, закінчивши Києво-Могилянську академію, відчуваючи потяг до знань, відправився за кордон на навчання за власний рахунок. Визнанням всебічної обізнаності С.Тодорського стало його призначення наставником у царській сім’ї з 1742 р. [1, с. 143-144].

На думку сучасників та дослідників спадщини видатного українського філософа Г.С.Сковороди, теж вихованця Академії, самоосвіта була стилем його життя [5, с. 224]. Зазначимо, що певний час Г.С.Сковорода перебував на службі при дворі Єлизавети I та брав участь у діяльності посольств. За свідченням сучасників, він постійно продовжував свою освіту самостійно. Це дало йому змогу вивчити кілька іноземних мов, вільно спілкуватися і навіть складати вірші цими мовами, бути обізнаним з науковими досягненнями свого часу, наприклад зайняти чітку позицію стосовно вчення М.Коперника, тощо [15, с. 69].

Серед державних діячів України, які активно займалися самоосвітою, слід звернути увагу на І.Мазепу. Видатний гетьман володів кількома іноземними мовами та багато читав протягом усього життя. Сучасники І.Мазепа відзначали його високу обізнаність у різних питаннях та надзвичайно широкий кругозір. Здобувши якісну освіту, впродовж подальшого життя І.Мазепа постійно підвищував рівень своєї освіченості, в основному за рахунок читання [6, с. 556].

Стосовно професійної самоосвіти слід зазначити, що на початку XIX ст. у вищих навчальних закладах України були навіть вжиті певні організаційні заходи щодо стимулювання та організації самоосвіти. Так, у Проекті статуту Київської академії від 16 лютого 1805 р. було ще більш зміцнено ідею щодо розвитку прагнення до професійної самоосвіти викладацького складу шляхом затвердження Положення про поліпшення матеріального стану вчи-

телів, щоб “...ті, що визначили себе у вчительській посаді, не відволікались видом інших типів життя” та “...постійно вдосконалювалися читанням” [1, с. 449].

Масова самоосвіта в Україні набула поширення з XIX ст. Позбавлені можливості здобути освіту в школах, люди вдавалися до самоосвіти. В цьому їм сприяли громадські організації, зокрема “Просвіта”, які діяли на українських землях з 1860 по 1940 р. [7, с. 798]. Також на розвиток самоосвіти на теренах України впливали загальнодержавні процеси, які відбувалися в Російській імперії. У середині XIX ст. по всій державі виникають народні бібліотеки, читальні, так звані народні будинки. У 1863–1864 рр. у Петербурзі друкували навчально-літературний журнал “Самообразование”. З погляду значення самоосвіти для професійної діяльності становить інтерес те, що у 1893 р. в Москві у складі товариства поширення технічних знань створили комісію для сприяння домашньому читанню, яка функціонувала до революції 1917 р. Ця комісія розробила спеціальні програми з багатьох предметів, що вивчалися в університетах, випускала “Бібліотеку для самоосвіти”, проводила письмові консультації, розробляла та розповсюджувала полегшені програми для широкого кола тих, хто не мав спеціальної освіти, але займався самоосвітою. У подальшому були створені і особливі програми зі спеціальних курсів, що базувалися на навчальних програмах університетів та доповнювали їх, друкувалися книги для “Бібліотеки самоосвіти” [16, с. 59].

Після Жовтневої революції 1917 р. самоосвіта дістала всебічну підтримку Комуністичної партії, держави і масових громадських організацій (профспілки, комсомол, добровільні товариства, творчі спілки і т. ін.). Принципово новими особливостями самоосвіти, характерними для суспільства комуністично-соціалістичної ідеології, стали зближення суспільних і особистих інтересів у напрямі і цілях самоосвіти. У 20-х – початку 30-х рр. XX ст. у зв’язку з гострою нестачею кадрів значного поширення дістали робітфаки і університети “вдома”. З огляду на це набули популярності та масового впровадження ідеї М.О.Рубакіна, видатного книгознавця та розробника теорії самоосвіти через читання. Науковець обґрунтував необхідність безперервної високоякісної самоосвіти: “Саме життя неминує, фатально спонукає кожну людину озброювати себе знаннями та розумінням” [13, с. 12]. У подальшому науковці, розглядаючи питання активного та глибокого засвоєння знань і розвитку самостійного мислення, віддавали перевагу індуктивним методам навчання, оскільки вони сприяли розвитку навичок самостійного осмислення матеріалу, що вивчається, пропонуючи “переходити від аналізу до синтезу, з прикладів утворювати правила” [2, с. 70], адже “якщо наші діти хочуть бути людьми освіченими, вони мають здобувати освіту за допомогою самостійних занять” [16, с. 47].

У 1960–1980 рр. “самоосвіта” більшістю вчених визначалась як освіта поза навчальним закладом або частина систематичного навчання, форма набуття знань шляхом самостійної роботи. До кінця 80-х років ХХ ст. в науці сформувалася чітка концепція самоосвіти, яка стала розумітися як керована особистістю цілеспрямована систематична пізнавальна діяльність, що має за мету удосконалення власної освіти [4, с. 69]. В цей самий час у західноєвропейській науці формується та отримує визнання ідея неперервної освіти. Наголошуючи на необхідності неперервної освіти, англійський учений Ф.Джессан зазначив, що тимчасова перерва в освіті природна, але її остаточне припинення рівнозначне ампутації мислення” [17, с. 13]. Саме тоді сформувалося думка, що безперервна освіта протягом усього життя є головним принципом становлення фахівця як висококомпетентної особистості.

Стосовно самоосвіти державних службовців як окремої професійної групи слід зазначити ось що. На те, що підходи до професійного навчання державних службовців у зв'язку із специфікою їх роботи мають дещо відрізнятися від загальних, звернули увагу ще в 60-х рр. ХХ ст. У Рекомендаціях Міжнародної організації праці щодо професійного навчання № 117 [11] та Рекомендаціях Міжнародної організації праці щодо професійного навчання дорослих, включаючи інвалідів № 88 [12], зазначається, що особам, які виконують керівні функції або призначені для їх виконання, повинні надаватися можливості пройти навчання за низкою предметів, серед яких і “методи навчання”. Це потрібно для того, щоб у подальшому працівники керівної ланки могли організовувати власне навчання та навчання підлеглих [12]. Також у багатьох галузевих міжнародно-правових актах міститься вимога навчати та розвивати персонал державних органів, у тому числі і через самоосвіту (наприклад, у Мінімальних правилах ООН поводження з в'язнями, Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, Токійських правилах – Мінімальних стандартних правилах ООН відносно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, тощо).

Визначення самоосвіти державних службовців у вітчизняній практиці державної служби незалежної України було закріплене в 1995 р. в Указі Президента України “Про затвердження Програми кадрового забезпечення державної служби” та Програми роботи з керівниками державних підприємств, установ і організацій [10]. У розділі, що регламентує Формування кадрового резерву державної служби, зазначається, що ефективними заходами роботи з резервом є комплектування та організація його навчання і створення умов для самоосвіти і стажування (ст. 6). Також у розділі, в якому розглядаються питання підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців, вказується на те, що для якісного формування складу державних службовців центральних і місцевих органів виконавчої влади їх керівникам необхідно постійно вдосконалювати організа-

цію роботи в апараті органів виконавчої влади, прогнозувати розвиток їх структур, удосконалювати атестацію державних службовців, здійснювати контроль за підвищенням їх кваліфікації та створювати належні умови для праці та самоосвіти (ст. 3). На сьогодні поняття самоосвіти державних службовців перебуває на стадії наукового обґрунтування та перегляду, враховуючи потреби в реформуванні державної служби.

Висновки. Таким чином, професійна самоосвіта має стати традицією у світовій та вітчизняній науковій думці, а також у практиці публічної діяльності. Самоосвіта державних службовців як феномен публічної служби та суспільної діяльності розглядається з 60-х рр. ХХ ст., але вже не тільки розглядається науковцями, але й набула нормативного закріплення. В умовах реформування державної служби та системи професійного навчання службовців акцент ставиться на пошуку нестандартних форм освіти останніх, де самоосвіта матиме необмежений потенціал. Самоосвіта розглядається під різними кутами зору, але, безперечно, є одним зі стратегічно важливих напрямів розвитку системи освіти та елементом структури розвитку людських ресурсів.

До перспективних напрямів досліджень у цьому напрямі можна віднести визначення ролі самоосвіти в безперервному професійному навчанні посадовців, особливо на робочому місці, створення методичного забезпечення для самоосвіти, а також детальне вивчення та розробку складових процесу управління самоосвітою державних службовців тощо.

Список використаних джерел

1. *Аскоченский В. И.* Киев с древнейшим его училищем Академией : в 2 ч. / В. И. Аскоченский. – К. : Тип. ун-та, 1856. – Ч. 1. – 370 с.
2. *Белинский В. Г.* Избранные педагогические сочинения / В. Г. Белинский. – М. : АПН РСФСР, 1946. – 129 с.
3. *Владиславлев А. П.* Непрерывное образование: проблемы и перспективы / А. П. Владиславлев. – М. : Молодая гвардия, 1978. – 175 с.
4. *Громцева А. К.* Самообразование как социальная категория : учебно-метод. пособие по спецкурсу / А. К. Громцева. – Л. : ЛГПИ, 1976. – 88 с.
5. *Дзевєрін О. Г.* Г.С.Сковорода в радянській історико-педагогічній літературі / О. Г. Дзевєрін. – К. : Вища шк., 1972. – С. 213-241.
6. *Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / упоряд. С. О. Павленко.* – К. : Видавн. дім “Києво-Могилян. акад.”, 2007. – 1144 с.
7. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень.* – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
8. *Жураковский Г. Е.* Очерки по античной педагогике / Г. Е. Жураковский. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1963. – 510 с.
9. *Иванова Л. А.* История возникновения идеи непрерывного образования и современное состояние проблемы [Электронный ресурс] / Л. А. Иванова. – Режим доступа : <http://www.oim.ru/reader.asp?nomer=490>. – Назва з екрану.

10. Про затвердження Програми кадрового забезпечення державної служби та Програми роботи з керівниками державних підприємств, установ і організацій : Указ Президента України від 10 листоп. 1995 р. № 1035/95 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

11. Рекомендація Міжнародної організації праці щодо професійного навчання : Міжнародний документ від 27 черв. 1962 р. № 117 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

12. Рекомендація Міжнародної організації праці щодо професійного навчання дорослих, включаючи інвалідів № 88 : Декларація, Міжнародний документ від 30 черв. 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

13. Рубакин Н. А. Избранное / Н. А. Рубакин. – М. : Книга, 1975. – Т. II. – 280 с.

14. Сорокоумова Г. Д. Развитие теории непрерывного образования / Г. Д. Сорокоумова. – М., 1982. – 314 с.

15. Срезневский И. И. Отрывки из записок о старце Григории / И. И. Срезневский // Утренняя звезда. – Х., 1833 (1834). – С. 67-92.

16. Хрестоматия по истории педагогики : в 3 т. Новейшее время / под ред. А. И. Пискунова. – М. : ТЦ “Сфера”, 2007. – Т. 3. – 560 с.

17. Jessun F. The Idea of Lifelong Learning: A Symposium on Continuing Education / F. Jessun. – Oxford Pergamon Press, 1969. – 142 p.

Інна Сурай,

*кандидат наук з державного управління,
старший науковий співробітник, доцент,
професор кафедри парламентаризму
та політичного менеджменту НАДУ*

Формування й розвиток еліти в державному управлінні: досвід Канади

У статті висвітлені особливості формування й розвитку еліти в державному управлінні Канади.

Ключові слова: формування й розвиток еліти в державному управлінні, державна служба, досвід Канади, програми лідерства.

In the articles lighted up of feature of forming and development of elite in public administration of Canada.

Key words: forming and development of elite is in public administration, public service, experience of Canada, programs leadership.